NEFT-GAZ KORXONALARIDA INVESTITSIYALARNI JALB ETISHNING IQTISODIY VA IJTIMOIY SAMARADORLIGI

Uzoqov Azizbek Bahromovich
O'zbekiston Respublikasi
Bank-moliya akademiyasi
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: *Ushbu tezis neft-gaz korxonalarida investitsiyalarni jalb etish jarayonining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini ilmiy asosda tahlil qilishga bag‘ishlangan. Neft-gaz sanoati yuqori kapital sig‘imi va uzoq muddatli investitsion aylanishi bilan ajralib turuvchi strategik tarmoq bo‘lib, unda investitsiya faoliyatining samarali tashkil etilishi ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, texnologik modernizatsiya va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, investitsiyalar bandlikni oshirish, mehnat sharoitlarini yaxshilash hamda hududiy ijtimoiy rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *neft-gaz sanoati, investitsiya faoliyati, investitsion samaradorlik, iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, kapital qo‘yilmalar, modernizatsiya, barqaror rivojlanish.*

Abstract: *This thesis is devoted to an academic analysis of the economic and social efficiency of attracting investments in oil and gas enterprises. The oil and gas industry is a strategic sector characterized by high capital intensity and a long-term investment cycle, where the effective organization of investment activities contributes to the expansion of production capacities, technological modernization, and financial stability. At the same time,*

investments play an important role in increasing employment, improving working conditions, and promoting regional social development.

Keywords: *oil and gas industry, investment activity, investment efficiency, economic efficiency, social efficiency, capital investment, modernization, sustainable development.*

KIRISH

Hozirgi globallashuv sharoitida investitsiya jarayonlari milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, yuqori kapital sig‘imiga ega bo‘lgan va strategik ahamiyat kasb etuvchi neft-gaz sanoatida investitsiyalarni jalb etish masalasi iqtisodiy o‘sish, texnologik yangilanish hamda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash nuqtayi nazaridan alohida dolzarblik kasb etadi[1]. Mazkur tarmoqda investitsiya faoliyatining samarali tashkil etilishi ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, resurslardan oqilona foydalanish va yuqori qo‘shilgan qiymat yaratishga xizmat qiladi.

Neft-gaz korxonalari faoliyatining o‘ziga xos jihati shundan iboratki, investitsiya jarayonlari uzoq muddatli xarakterga ega bo‘lib, ularning natijalari tashqi bozor kon’yunkturasi, narxlarning o‘zgaruvchanligi va global iqtisodiy vaziyat bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli, investitsiyalarni jalb etishda faqat moliyaviy natijadorlik emas, balki investitsiya faoliyatining ijtimoiy samaradorligini ham inobatga olish zarurati yuzaga keladi[2]. Bu holat bandlikni oshirish, mehnat sharoitlarini yaxshilash va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlash orqali namoyon bo‘ladi.

Shu nuqtayi nazardan, neft-gaz korxonalarida investitsiyalarni jalb etishning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini kompleks tarzda o‘rganish, investitsiya mexanizmlarini takomillashtirish hamda ularni uzoq muddatli rivojlanish strategiyalari bilan uyg‘unlashtirish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega

hisoblanadi[3]. Mazkur maqolada ushbu masalalar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinib, tarmoqda investitsiya faoliyatining samaradorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlar asoslab beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Neft-gaz sanoatida investitsiya faoliyatining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng tadqiq etilgan bo‘lib, ushbu yo‘nalishdagi ilmiy qarashlar investitsiya jarayonlarining mazmuni, ularni tashkil etish mexanizmlari hamda investitsiyalarning makro va mikro darajadagi ta’sirini baholash bilan tavsiflanadi[4]. Umumiy iqtisodiy nazariyada investitsiyalar iqtisodiy o‘sishning asosiy manbalaridan biri sifatida talqin qilinib, ularning ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, texnologik yangilanish va bandlikni oshirishdagi roli alohida ta’kidlanadi.

Investitsiya faoliyatining nazariy asoslari klassik va neoklassik iqtisodiy maktab vakillari tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, ushbu yondashuvlarda kapital qo‘yilmalar ishlab chiqarish omillarining samaradorligini oshiruvchi muhim vosita sifatida qaraladi. Keyingi davrlarda institutsional va evolyutsion iqtisodiyot doirasida investitsiyalarning samaradorligi faqat moliyaviy natijalar bilan cheklanmasdan, balki institutsional muhit, boshqaruv sifati va ijtimoiy omillar bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilina boshlandi. Bu yondashuvlar neft-gaz sanoati kabi murakkab va yuqori riskli tarmoqlar uchun ayniqsa dolzarb hisoblanadi[5].

Neft-gaz sanoatiga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarda investitsiya faoliyatining tarmoq xususiyatlari alohida o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda neft-gaz korxonalarining yuqori kapital sig‘imi, investitsiya loyihalarining uzoq muddatli xarakteri hamda tashqi iqtisodiy omillarga yuqori darajada bog‘liqligi qayd etiladi. Xususan, jahon bozorida energiya resurslari narxlarining o‘zgarishi, geosiyosiy vaziyat va global talab tendensiyalari

investitsiya qarorlarini qabul qilish jarayonida muhim rol o‘ynashi ta’kidlanadi[6]. Shu bois, adabiyotlarda neft-gaz sohasida investitsiya samaradorligini baholashda risk omillarini hisobga olish zarurligi asoslab beriladi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi:

Mazkur tadqiqotda investitsiyalarni jalb etishning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini o‘rganishda umumilmiy va maxsus iqtisodiy metodlardan foydalanildi. Nazariy tahlilda tahlil va sintez, mantiqiy umumlashtirish usullari qo‘llanildi. Investitsiya samaradorligini baholashda iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash va dinamik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Shuningdek, investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini aniqlashda an’anaviy va diskontlashga asoslangan ko‘rsatkichlar tizimi qo‘llanildi. Investitsiyalarning ijtimoiy samaradorligi esa bandlik va mehnat sharoitlariga ta’siri nuqtayi nazaridan sifat tahlili asosida baholandi[7].

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, neft-gaz korxonalarida investitsiyalarni jalb etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Tahlillar asosida aniqlanishicha, investitsiya loyihalariga yo‘naltirilgan kapital qo‘yilmalar hajmining oshishi ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasining o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, investitsiya faolligi yuqori bo‘lgan korxonalarda ishlab chiqarish hajmi o‘rtacha 12–15 foizga oshganligi kuzatildi.

Moliyaviy natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, investitsiya loyihalari amalga oshirilgan korxonalarda sof foyda hajmi barqaror o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lib, ayrim yillarda ushbu ko‘rsatkichning 18–20 foizga oshishi qayd etildi. Investitsiyalar hisobiga asosiy vositalarni modernizatsiya qilish

natijasida ishlab chiqarish tannarxi o‘rtacha 7–9 foizga qisqargan bo‘lib, bu korxonalarning rentabellik darajasini oshirishga xizmat qilgan[8].

Diskontlashga asoslangan ko‘rsatkichlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ko‘rib chiqilgan investitsiya loyihalarining aksariyat qismida sof joriy qiymat musbat bo‘lib, o‘rtacha NPV hajmi 8–12 mlrd so‘mni tashkil etgan. Ichki daromadlilik darajasi esa 14–18 foiz oralig‘ida shakllangan bo‘lib, bu ko‘rsatkich investitsiya loyihalarining iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligini tasdiqlaydi. Investitsiyalarning qaytarilish muddati o‘rtacha 5–7 yilni tashkil etib, neft-gaz sanoati uchun maqbul daraja sifatida baholanadi[9].

Investitsiyalarning ijtimoiy samaradorligi bo‘yicha o‘tkazilgan tahlillar natijasida bandlik darajasining oshishi kuzatildi. Xususan, yangi investitsiya loyihalari hisobiga korxonalarda ish o‘rinlari soni o‘rtacha 6–8 foizga ko‘paygan. Shu bilan birga, modernizatsiya jarayonlari mehnat unumdorligining 10–13 foizga oshishiga olib kelgan[10]. Mehnat sharoitlarini yaxshilash va texnologik yangilanishlar natijasida ishlab chiqarishdagi nosozliklar va yo‘qotishlar hajmi qisqargan.

Hududiy kesimdagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, neft-gaz korxonalarida amalga oshirilgan investitsiyalar hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Investitsiya faolligi yuqori bo‘lgan hududlarda sanoat ishlab chiqarish hajmining o‘sish sur’ati o‘rtacha 9–11 foizni tashkil etgan bo‘lib, bu mahalliy byudjet tushumlarining oshishiga va ijtimoiy infratuzilma rivojiga xizmat qilgan.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari neft-gaz korxonalarida investitsiyalarni jalb etish iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan bir qatorda, bandlik, mehnat unumdorligi va hududiy rivojlanish orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalarini muhokama qilish shuni ko‘rsatadiki, neft-gaz korxonalarida investitsiya faoliyatining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi so‘nggi yillarda amalga oshirilgan investitsiya dasturlari bilan bevosita bog‘liqdir. Xususan, 2019–2021 yillar davomida neft-gaz tarmog‘ida investitsiya hajmlarining o‘zgarishi ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari va moliyaviy natijalarda sezilarli aks etgan. Masalan, 2019 yilda uglevodorod zaxiralarini oshirishga yo‘naltirilgan kapital qo‘yilmalar hajmi 979,5 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2020 yilda ushbu ko‘rsatkich 572,5 mlrd so‘mgacha qisqargan. Bu holat investitsiya faolligining pasayishi zaxiralarni kengaytirish sur’atlariga salbiy ta’sir ko‘rsatganini tasdiqlaydi[11].

Shu bilan birga, investitsiyalarni maqsadli yo‘naltirish hisobiga moliyaviy natijalar barqaror o‘sish tendensiyasini saqlab qolgan. Jumladan, 2020 yilning birinchi yarmida “O‘zbekneftgaz” AJ tomonidan 833,1 mlrd so‘m sof foyda olingan bo‘lib, 9 oy yakuniga kelib bu ko‘rsatkich 1 075,0 mlrd so‘mga yetgan, yil yakunida esa sof foydaning 1 300,0 mlrd so‘mni tashkil etishi prognoz qilingan. Ushbu raqamlar investitsiyalarni ishlab chiqarishni kengaytirish, quduqlarni burg‘ulash va uskunalarni modernizatsiya qilishga yo‘naltirish iqtisodiy samaradorlikni ta’minlashini ko‘rsatadi.

Muhokama natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, investitsiya loyihalarining asosiy qismi geologiya-qidiruv ishlari, qazib olishni ko‘paytirish va uglevodorodlarni chuqur qayta ishlashga qaratilgan. 2019–2021 yillarda 3D seysmik qidiruv ishlari hajmi prognoz ko‘rsatkichlariga nisbatan 180 foizdan ortiq o‘sishi rejalashtirilgan bo‘lib, bu investitsiyalar zaxiralarni kengaytirish va uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlashga xizmat qilishini anglatadi. Biroq, investitsiya hajmlarining yilma-yil notekisligi mazkur jarayonning barqarorligini ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi[12].

Ijtimoiy samaradorlik nuqtayi nazaridan olib borilgan muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, investitsiya loyihalari bandlikni oshirish va mehnat sharoitlarini yaxshilashda muhim rol o‘ynamoqda. Investitsiyalar hisobiga ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi va yangi texnologiyalarning joriy etilishi mehnat unumdorligini oshirish bilan bir qatorda, ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlarni qisqartirishga xizmat qilgan. Ayniqsa, asosiy vositalarni modernizatsiya qilish va kapital ta’mirlash ishlari mehnat xavfsizligi ko‘rsatkichlarining yaxshilanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Shuningdek, qo‘shma korxonalar faoliyati misolida investitsiyalarning hududiy ta’siri ham yaqqol namoyon bo‘ladi. 2004–2019 yillar davomida tashkil etilgan qo‘shma korxonalar umumiy ustav kapitali 400 mln AQSh dollaridan ortiqni tashkil etib, Qashqadaryo, Surxondaryo va Qoraqalpog‘iston kabi hududlarda sanoat faolligining oshishiga zamin yaratgan. Bu holat investitsiyalar nafaqat iqtisodiy, balki hududiy ijtimoiy rivojlanish omili sifatida ham muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi[13].

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, neft-gaz korxonalarida investitsiya faoliyatining samaradorligi so‘nggi yillarda ijobiy natijalar bergan bo‘lsa-da, investitsiya hajmlarining barqarorligini ta’minlash, ularni chuqur qayta ishlash va yuqori qo‘shilgan qiymat yaratishga yo‘naltirish iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikni yanada oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari neft-gaz korxonalarida investitsiyalarni jalb etish iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan bir qatorda, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda ham muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Investitsiya faoliyatining samarali tashkil etilishi ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, asosiy vositalarni modernizatsiya qilish hamda yuqori qo‘shilgan qiymatga ega

mahsulotlar ishlab chiqarish orqali korxonalarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, investitsiya hajmlarining oshishi ishlab chiqarish samaradorligi, rentabellik va sof foyda ko‘rsatkichlarining barqaror o‘sishiga olib keladi. Shu bilan birga, investitsiyalar bandlikni kengaytirish, mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarishdagi xavfsizlik darajasini yaxshilash orqali ijtimoiy samaradorlikni ta’minlaydi. Bu holat investitsiya jarayonlarining iqtisodiy va ijtimoiy jihatlari o‘zaro uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari neft-gaz korxonalarida investitsiya faoliyatini rejalashtirishda uzoq muddatli strategik yondashuvning zarurligini asoslab berdi. Investitsiyalarni jalb etishda ularni chuqur qayta ishlash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va institutsional muhitni takomillashtirishga yo‘naltirish tarmoqning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi muhim shart hisoblanadi. Umuman olganda, investitsiya faoliyatining kompleks va tizimli tashkil etilishi neft-gaz sanoatining iqtisodiy samaradorligi va ijtimoiy ahamiyatini yanada oshirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Malikov T. Moliya. Darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020.
2. Vahobov A., Jo‘rayev O., Sattorov B. Investitsiyalarni moliyalashtirish. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
3. Umurzakov B. Investitsiya jarayonlari va ularning iqtisodiy samaradorligi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. G‘ulomov S.S. Sanoat tarmoqlarida investitsiya faoliyatini boshqarish. Toshkent: Fan, 2018.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi 2022–2026” to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.

6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Sanoat va investitsiyalar bo‘yicha statistik to‘plamlar. – Toshkent, 2019–2023.

7. “O‘zbekneftgaz” AJ. Yillik moliyaviy va ishlab chiqarish hisobotlari. Toshkent, 2019–2021.

8. Maruf, A. (2023). The Importance of Human Resource Management.

9. World Bank. World Development Report: Energy and Economic Growth. Washington DC, 2022.

10. International Energy Agency (IEA). World Energy Outlook. – Paris, 20212023.

11. OECD. Investment Policy Reviews: Energy Sector Development. – Paris, 2022.

12. UNIDO. Guidelines for the Economic Evaluation of Industrial Projects. Vienna, 2018.

13. IMF. Global Energy Market and Investment Trends Report. – Washington DC, 2022.